

UDK: 101.3

Surayyo BERDIKULOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti
E-mail:s.berdikulova@gmail.com

O'zMU professori B.To'ychiyev taqrizi asosida

JAMIYAT IJTIMOY ONGIDA MAS'ULIYAT VA FAOL FUQAROLIK POZITSIYASINING O'SISHI

Annotatsiya

Ushbu maqola jamiyat ijtimoiy ongida mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasining o'sish tendensiyalari, shuningdek, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi, ijtimoiy faollikning shakllanish omillari va fuqarolarning davlat va jamiyat hayotidagi ishtiroki masalalari tahlil etiladi. Shu jumladan, fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish, ularni ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga jalb qilish va demokratik institutlarni mustahkamlash orqali mas'uliyatli va faol fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirish yo'llari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy ong, mas'uliyat, fuqarolik pozitsiyasi, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy faollik, demokratik institutlar, huquqiy savodxonlik, fuqarolarning ishtiroki.

THE GROWTH OF RESPONSIBILITY AND AN ACTIVE CIVIC POSITION IN THE SOCIAL CONSCIOUSNESS OF SOCIETY

Annotation

This article analyzes the trends in the growth of the position of responsibility and active citizenship in the social consciousness of society, as well as the development of civil society, factors of the formation of social activity and the participation of citizens in the life of the state and society. Including, the ways of developing a responsible and active civic position are highlighted by increasing the legal literacy of citizens, involving them in socio-political processes and strengthening democratic institutions.

Key words: social consciousness, responsibility, civic position, civil society, social activism, democratic institutions, legal literacy, citizen participation.

РОСТ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И АКТИВНОЙ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ В ОБЩЕСТВЕННОМ СОЗНАНИИ ОБЩЕСТВА

Аннотация

В данной статье анализируются тенденции роста ответственности и активной гражданской позиции в общественном сознании общества, а также вопросы развития гражданского общества, факторы формирования социальной активности и участия граждан в жизни государства и общества. В том числе освещаются пути развития ответственной и активной гражданской позиции путем повышения правовой грамотности граждан, вовлечения их в общественно-политические процессы, укрепления демократических институтов.

Ключевые слова: общественное сознание, ответственность, гражданская позиция, гражданское общество, социальная активность, демократические институты, правовая грамотность, участие граждан.

Kirish. Jamiyat ijtimoiy ongida mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasining o'sishi – Yangi O'zbekistonda kechayotgan ijtimoiy-siyosiy transformatsiyalarning asosiy falsafiy yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayon nafaqat amaliy o'zgarishlarni, balki inson ongidagi qadriyatlar iyerarxiyasining yangilanishi, fuqarolik ongining shakllanishi va inson – jamiyat – davlat munosabatlarining yangi bosqichga ko'tarilishini ham anglatadi.

Yangi O'zbekistonni barpo etish sharoitida jamiyat ongining yuksalishi, shaxsning jamiyat va davlat oldidagi mas'uliyatini anglash jarayoni jadal kechmoqda. Bu jarayon faqat amaliy siyosat bilan emas, balki insonning falsafiy va ma'naviy-axloqiy o'sishi bilan chambarchas bog'liq o'lib, uning zaminida erkinlik, tanlov, burch va mas'uliyat kabi falsafiy tushunchalar yotadi.

Adabiyotlar tahlili. Sharq mutafakkirlari falsafasida ijtimoiy ongda mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasining o'sishiga doir qarashlari insonning shaxsiy kamoloti, jamiyat oldidagi burchi va axloqiy mas'uliyatini falsafiy jihatdan chuqur ifodalab berilgan. Abu Nasr Forobiy «Fozil shahar ahlining qarashlari» asarida ijtimoiy hayotda mas'uliyatli shaxsni «fozil fuqaro» sifatida ta'riflaydi. Uningcha, fozil shaxs nafaqat o'z nafs, balki jamiyat farovonligi uchun faol

harakat qiladi. «Fozil odam boshqalar bilan foydali munosabatlar orqali hayot kechiradi. U shaxsiy sa'y-harakatini faqat o'z manfaatiga emas, jamiyatning umumiy yaxshiligiga yo'naltiradi[1]».

Imom al-G'azzoliy hazratlari esa «Ihyo ulum ad-din» asarida mas'uliyatni insonning Alloh va jamiyat oldidagi burchi sifatida talqin qiladi. U fuqaroning fikri va amali jamiyatda ezigulik yaratishi shartligini ta'kidlagan, ya'ni «Insonning so'zi va amali jamiyatda fisqu-fasod emas, foydali o'zgarish keltirmog'i lozim. Bu - uning iymoning bir qismidir[2]». Abu Ali ibn Sino «Siyosat ilmi» (Hikmatul Mashriqiya) asaridagi ijtimoiy falsafasida insonning kamoloti jamiyatdagi burch va mas'uliyatni anglash orqali vujudga kelishi ta'kidlanadi. Alloma «Inson o'z hayotini to'g'ri boshqarish bilan bir qatorda, boshqalarning hayotiga ham yorug'lik ulashmog'i shart[3]», - deydi.

Bundan tashqari Alisher Navoiy «Xazoyin ul-maoni» asarida fuqarolik mas'uliyatini insonning ruhiy tarbiyasi bilan bog'laydi. Unga ko'ra, haqiqiy inson jamiyatda adolat, mehr va mas'uliyat tamoyillariga asoslangan faollikni namoyon etadi. «Kishi foydasi yo'q jahonda, xalqqa ziyon etib yursa, u bilmadur o'z ma'nisi[4]». Bahouddin Naqshband hazratlari «Maqomoti Bahouddin» asarida «Dil ba yor, dast ba kor»

shiori fuqarolik faolligining ruhiy va amaliy birligini ko'rsatadi, ya'ni inson qalbida ezgulik, amalida jamiyatga foyda bo'lishi kerak. "Kishining haqiqiy kamoloti - xalq ichida yashab, xalqqa xizmat qilishdir[5]".

Atoullah Bayzaviy (falsafiy tafsirchi) «Anvor at-tanzil» nomli asarida Qur'on tafsiri orqali fuqarolik burchi, islohot va ijtimoiy mas'uliyatning ilohiy ma'nosini bayon qiladi. "Jamiyatning islohi har bir fard(individ)ning islohidan boshlanadi. Fard o'zini to'g'ri tutsa, xalq isloh bo'ladi[6]".

Sharq mutafakkirlari falsafasida mas'uliyatga doir qarashlar 9-jadval

Mufakkir	Asar	Qarash mazmuni
Forobiy	Fozil shahar	Mas'uliyatli fuqaro – kamolot asosi
G'azzoliy	Ihyo ulum ad-din	Jamiyat oldidagi burch iymonning bir qismi
Ibn Sino	Siyosat ilmi	Kamolot – ijtimoiy faollik orqali
Navoiy	Xazoyin ul-maoniy	Ma'naviyat – fuqarolik axloqi asosi
Naqshband	Maqomat	Amaliy xizmat – shaxs kamoloti
Bayzaviy	Anvor at-tanzil	Jamiyat islohi – fard mas'uliyatidan boshlanadi

Fuqarolik ongi – ijtimoiy shartnoma falsafasi nuqtai nazaridan tahlil qilinganida Jan-Jak Russo va Jon Lokk kabi mutafakkirlar ijtimoiy shartnoma nazariyasi orqali jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni tushuntirishgan. Bu nazariyaga ko'ra, "Davlat – bu fuqarolar o'zaro kelishuv asosida o'z huquqlarini himoya qilish uchun vujudga keltiradigan tashkilot[7]". Islohotlarning shaffofligi va xalq bilan muloqotga asoslangan siyosat (masalan, "Ochiq byudjet", "Mening fikrim", "Yoshlar parlamenti" kabi platformalar) orqali davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatlarning yangi, teng huquqli shakli yuzaga kelmoqda. Bu jarayon fuqarolarda faol ishtirok va mas'uliyat tuyg'usini rivojlantiradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev fuqarolik mas'uliyatini jamiyat taraqqiyotining asosiy ustuni sifatida ta'kidlagan edi, ya'ni "Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish – bu avvalo fuqaroning ongini uyg'otish, uni faol va mas'ul sub'yektga aylantirish demakdir[8]". Ushbu yondashuvda davlat tomonidan inson manfaatlarini oliy qadriyat sifatida belgilangan bo'lsa, inson tomonidan – jamiyat oldidagi burchni anglash va unga javobgarlikni qabul qilish ruhi shakllantirilmoqda.

Yangi O'zbekistonda jamiyat ongida mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasi shakllanishi jarayonida inson dunyoqarashidagi qadriyatlar iyerarxiyasining yangilanishi falsafiy jihatdan muhim transformatsiya hisoblanadi. Aslida qadriyatlar iyerarxiyasi – ongiy tartibning mezon sifatida talqin qilinishi ham to'g'ri hisoblanadi. Qadriyatlar iyerarxiyasi – inson dunyoqarashida muhim va kam muhim tushunchalar, ideallar, vazifalar va ma'nolarni o'zaro tartibga soluvchi falsafiy tuzilmadir. Mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasi shakllanishi bilan inson qadriyatlar tizimida mafkuraviy burch, ijtimoiy adolat, fuqarolik jasorati, tafakkur erkinligi, ijtimoiy faollik kabi tushunchalar ustuvor o'rin egallay boshlaydi. "Qadriyatlar faqat ma'lum guruh yoki shaxs uchun emas, balki jamiyatning bir butun ma'naviy payvandini belgilaydi. Ular ongda tartib bilan joylashadi va inson harakatiga yo'l boshchi bo'ladi[9]". Yangi O'zbekistondagi yangi qadriyatlar paradigmasi shakllanmoqda.

Bugungi kunda milliy falsafa va madaniy qadriyatlar uyg'unligi muammo qayta tahlilga muhtoj. Chunki, falsafa fanida qadriyatlar o'zgarishi – insonning o'zligini anglash, tarixiy xotirani qayta baholash, haqiqatga intilish bilan bog'liq. Bu holat Yangi O'zbekistonda milliy g'oya va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish bilan yaqqol ko'zga tashlanmoqda. "Qadriyatlar iyerarxiyasining yangilanishi – bu jamiyatda ma'naviy qimmatliklarni qayta ko'rib chiqish, yangi ma'nolar tizimini shakllantirishdir[10]".

Falsafa fanida fuqarolik ongi – inson ongining ijtimoiy-huquqiy va axloqiy funksiyalarini qamrab olgan, jamiyat taraqqiyotida faol sub'yekt sifatida shakllanishidir. Bu

ong insonning shaxsiy va ijtimoiy ongi uyg'unligining natijasidir. "Fuqarolik ongi – shaxsning erkinligi va mas'uliyati o'rtasidagi muvozanatning ongiy ifodasidir. U faqat huquq emas, burchni ham anglashga asoslanadi[11]". Yangi O'zbekiston sharoitida fuqarolik ongining qayta shakllanishi Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, Yangi O'zbekistonning ustuvor g'oyasi – "inson qadri"ni e'tirof etish va insonni davlat va jamiyat siyosati markaziga qo'yishdan iborat. Jamiyatimizning yangi ong va tafakkur asosida rivojlanishi, eng avvalo, fuqarolarning faolligi, mas'uliyati va huquqiy ongining yuksalishiga bog'liq. Fuqarolarning davlat ishlarda ishtirok etishi, saylov jarayonlariga faol jalb qilinishi, elektron boshqaruv va ommaviy axborotdagi faolligi – fuqarolik ongining yangi shakllarini yuzaga chiqaradi.

Fuqarolik ongi faqat huquqiy bilim emas, balki ma'naviy va axloqiy qarashlar bilan bog'liq. Mas'uliyat, adolat, burch, hamjihatlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlar uning negizini tashkil etadi. "Fuqarolik ongi yuksalishi axloqiy qadriyatlarni qayta qo'lga kiritish bilan chambarchas bog'liq. Ushbu qadriyatlar shaxsni jamiyatdagi voqeliklarga faol munosabat bildiruvchi sub'yektga aylantiradi[12]". Mishel Fuko ta'kidlaganidek, bilim va axborot inson ongini tarbiyalashning hukmron shakliga aylangan. Yangi O'zbekistonda media, internet va axborot platformalari fuqarolik ongini shakllantiruvchi asosiy maydonlardan biridir. "Hozirgi jamiyatda kuch – bu majburlash emas, bilimni boshqarish, axborotni targ'ib qilish orqali ongni shakllantirishdir"[13].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqot jamiyat ijtimoiy ongida mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasining o'sishini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida analiz va sintez, mantiqiylik, tarixiylik kabi metodologik yondashuvlardan foydalaniladi.

Natijalar va muhokama. Ijtimoiy ongda mas'uliyat va faol fuqarolik pozitsiyasini o'stirishning bir qator ijtimoiy omillari mavjud. Dastlab, bu o'rinda shaxs va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar dialektikasini tahlil qilish muhim. Falsafiy nuqtai nazardan, inson ongi ijtimoiy tabiatga ega bo'lib, har bir shaxsning ongi jamiyat bilan, uning an'analari, qadriyatlari, mafkurasi va institutlari bilan shakllanadi. Muqaddas falsafiy qoidalardan biri – "inson jamiyatsiz rivojlana olmaydi, jamiyat esa ongli fuqarolarsiz taraqqiy etmaydi". Mas'uliyat – shaxsning jamiyat oldidagi vazifalarini anglab yetishi va bajarishga tayyorligi bo'lsa, faol fuqarolik pozitsiyasi – bu shaxsning jamiyat ishlarda ishtirok etishga intilishi hisoblanadi.

Ijtimoiy mas'uliyat – shaxsning jamiyat oldidagi burchi va javobgarligini anglashi va bu asosda faollik ko'rsatishini anglatadi. Bu holat falsafiy jihatdan axloqiy anglash orqali – inson "boshqalar"ning borligini va ular bilan

yonma-yon yashashini his etib, o'z harakatlarining ijtimoiy oqibatlarini hisobga oladi. Ma'naviy tanlov orqali shaxs faqat o'z manfaati emas, jamiyatning barqarorligi uchun ham mas'uliyatni his qiladi. J.P. Sartrening ekzistensial falsafasida bu holat "inson erkin, ammo erkinlik javobgarlik bilan keladi" degan g'oya bilan izohlanadi. Shaxs pozitsiyasi – bu faqat fikr emas, balki shaxsning bilish va anglash qobiliyati (jamiyatda nimalar sodir bo'lyapti?), tanlash qobiliyati (qaysi g'oyaga, arziyishga ishonadi?) va harakat qobiliyati (jamiyat hayotida faol ishtirok etadimi?) natijasidir. Bu pozitsiya insonning o'zligi, dunyoqarashi, qadriyatlar iyerarxiyasi va ichki e'tiqodi bilan bog'liq. Masalan, Yangi O'zbekistonda faol fuqarolik pozitsiyasi sifatida insonning ovoz berishda ishtirok etishi, mahalla va NNTlarda qatnashishi, jamoatchilik nazoratida ishtirok etishi, OAV orqali o'z fikrini bildirishi - shaxsiy pozitsiyaning amaliy namoyon bo'lishidir.

Falsafiy nuqtai nazardan ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy pozitsiya dialektik jarayonda yuzaga chiqadi va bu quyi ketma ketlikda namoyon bo'ladi: shaxs jamiyatdagi vaziyatlar, muammolar, arziyishlar orqali ongini shakllantiradi. Shakllangan ong esa shaxsni jamiyat hayotida faol qatnashishga undaydi. Bu faollik jamiyatda ijobiy o'zgarishlar kiritadi va navbatdagi avlod uchun yangi ijtimoiy muhit yaratadi. Gegelning ta'biri bilan aytganda: "Shaxs faqat umumiylik (jamiyat) ichida o'z mohiyatini topadi[14]". Demak, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar dialektikasi - ijtimoiy ongda mas'uliyat va faol pozitsiyaning tabiiy manbai hisoblanadi. Inson faqat jamiyat ta'sirida shakllanmaydi, balki uni o'zgartirish imkoniyatiga ham ega. Mas'uliyatli fuqarolik – bu jamiyatning ma'naviy yuksalish kafolatidir.

Ta'lim faqat bilim berish emas, balki fuqarolarning ongini, jamiyatdagi o'rnini aniqlashga xizmat qiluvchi strategik sohadir. Bu nuqtai nazardan Yangi O'zbekistonda "Fuqarolik ta'limi", "Ma'naviy-mafkuraviy tarbiya", "Yoshlar bilan ishlash" bo'yicha maxsus dasturlar amalga oshirilyapti. Yana bir ijtimoiy omil axborot oqimi va ommaviy madaniyat ham ijtimoiy ongga jiddiy ta'sir ko'rsatadi, uni transformatsiyalaydi. Mas'uliyatli fuqarolik ongini shakllantirishda shaffof axborot, mustaqil OAV, jamoatchilik nazorati va media savodxonlik muhim ahamiyatga ega. Bu orqali fuqaro jamiyatdagi jarayonlarga befarq bo'lmay, o'z haq-huquqini anglaydi va himoya qiladi. Falsafiy nuqtai nazardan OAV va raqamli madaniyat ijtimoiy ongning "tasvir oynasi" sifatida faoliyat yuritadi. Bu ijtimoiy omillarning musbat ta'sirlari shaffoflik va javobgarlikni talab qiladigan muhit yaratadi (jurnalistik tekshiruvlar, davlat tashkilotlarini tanqid qilish), fuqarolarni xabardor qiladi, huquqiy savodxonlikni oshiradi va jamiyatning dolzarb muammolarini keng muhokamaga qo'yadi. Masalan, korrupsiya, ekologiya,

ta'lim, gender tenglik kabi mavzular bo'yicha jurnalistik materiallar jamiyatda ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi. Salbiy ta'sirlari esa manipulyatsiya, feyk axborot, yolg'on targ'ibotlar fuqarolar ongini chalg'itishi mumkin. Bu holatda shaxsiy pozitsiya emas, ommaviy g'oyalarga ko'r-ko'rona ergashish yuzaga keladi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining rivoji, NNTlar, mahalla, kasaba uyushmalari, xotin-qizlar va yoshlar tashkilotlarining faoliyati fuqarolarni ijtimoiy hayotga jalb etadi. Bu orqali odamlarda davlatga va jamiyatga daxldorlik hissi, ya'ni "men jamiyatning bir bo'lagiman va o'zgarishlarda ishtirokchiman" degan ong shakllanadi. Bu - mas'uliyatning va faol fuqarolikning asosiy belgisidir.

Institusional muhit – fuqarolik faolligi uchun sharoit yaratuvchi muhim asos hisoblanadi. Institusional muhit deganda NNTlar, mahalla, OAV, kasaba uyushmalari, partiyalar, davlat tashkilotlari va jamoatchilik kengashlari hisoblanib, bu tuzilmalar fuqarolarni jamiyat hayotiga jalb etish, ularni himoya qilish va faol pozitsiyaga ega bo'lishini rag'batlantiradi. Institusional muhit va fuqarolik mas'uliyati huquqiy kafolatlar, murojaat qilish tizimlari, ochiq eshiklar kunlari, davlat grantlari fuqarolarda javobgarlik va tashabbuskorlik hissinu uyg'otadi, jamiyatda "mening ovozim eshitiladi" degan ong shakllanadi. Biz raqamli madaniyatni yangi fuqarolik faolligining interaktiv maydoni sifatida ko'rishimiz mumkin. Raqamli madaniyat shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni raqamli vositalar orqali shakllantiradi. Uning asosiy xususiyatlari demokratik ishtirok ko'rinida elektron hukumat, elektron murojaat, "OpenBudget.uz", "Mening Fikrim" portali orqali fuqarolar tashabbusi va nazorati amalga oshiriladi. Bundan tashqari shaxsiy pozitsiyani bildirish maydoni sifatida Telegram, Facebook, YouTube orqali shaxs o'z fikrini erkin bildirishi, jamoatchilik muhokamasida ishtirok etishi mumkin.

Xulosa. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, jamiyat ongida faol fuqarolik pozitsiyasi va mas'uliyatning o'sishi – faqat institusional islohotlar natijasi emas, balki falsafiy g'oyalar - erkinlik va mas'uliyat birligi, ijtimoiy shartnoma madaniyati, axborotlashtirilgan ong va fuqaroning sub'yekt sifatida shakllanishi natijasidir. Bu jarayon Yangi O'zbekistonda demokratik jamiyat poydevorini mustahkamlash, ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy yuksalishga zamin yaratadi.

Xullas, Yangi O'zbekistonda fuqarolik ongi shaxsiy manfaatdan jamiyat burchigacha bo'lgan ong yuksalishi, axborotdan xulosa, xulosadan faollikka o'tish jarayoni, huquqiy bilim va ma'naviy burch uyg'unligi, milliy va global tafakkur o'rtasidagi balansli yondashuv sifatida falsafiy va amaliy jihatdan shakllanib bormoqda.

ADABIYOTLAR

1. Форобий Абу Наср. Фозил шаҳар аҳлининг қарашлари, Тошкент: Ўзбекистон, 1993, 34-бет
2. Ғаззолий Абу Ҳомид. Ихё улум ад-дин, 1-том, Қоҳира нашри, 2004, 87-бет.
3. Абу Али ибн Сино Сиёсат илми, Тошкент, 1997, 43-бет.
4. Хазойин ул-маонӣ, Тошкент: Фан, 1987, 102-бет.
5. Баҳвуддин Нақшбанд. Мақомоти Баҳоуддин, Тошкент: Ҳидоят, 1994, 28-бет
6. Атоуллох Байзавий Анвор ат-танзил, Қоҳира, 2002, 121-бет.
7. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. М.: Наука, 1969. – Б. 54
8. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.: "Ўзбекистон", 2021. – Б. 136
9. Назаров Қ. Фалсафа асослари, Тошкент: Фан, 2005. – Б. 176
10. Хасанов Ж.Т. Маънавий юксалиш фалсафаси, Тошкент: Муҳаммад ал-Хоразмий, 2020. – Б. 93
11. Саломов А. Фуқаролик жамияти ва ижтимоий онг. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 84
12. Хасанов Ж.Т. Маънавий юксалиш фалсафаси. – Тошкент: Муҳаммад ал-Хоразмий, 2020. – Б. 105
13. Foucault M. Power/Knowledge. – Pantheon, 1980. – p. 122
14. Гегель В.Г. Философия права, 1821. –С